

Типологія виробників сільськогосподарської продукції на Поділлі і Південно-Східній Волині у добу непу (1921-1929 рр.)

Розглядається типологія селянського господарства Поділля і Південно-Східної Волині у добу непу.

Ключові слова: колгоспи, радгоспи, артілії індивідуальні селянські господарства.

Вивчення історії українського селянства завжди було пріоритетним завданням сучасної історичної науки. Оскільки на основі аналізу досвіду непу, можна створити нову ефективну систему для розвитку селянського господарства та розбудові ринкових відносин в сучасній Україні. Внесок селян у створення і примноження національного багатства є неоціненним. Звідси об'єктом дослідження є визначення основних виробників сільськогосподарської продукції. Мета дослідження – розвиток селянського господарства у різних його формах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Торкаючись історіографії проблеми зазначимо, що вона досить плідно розроблялася у 20-ті роки. Аналіз розвитку сільського господарства Поділля здійснено у працях економіста І.Олійника [1], Г.М. Бахметьєв [2]. На основі неглибоких спостережень за першими результатами господарської діяльності колгоспів Кам'янецького округу з'явилася праця М.І. Величківського. У ній стверджувалося, що сільськогосподарське виробництво у колгоспах має абсолютні переваги над індивідуальним селянським господарством і в обробітку землі, тваринництві, врожайності сільськогосподарських культур, продуктивності тварин [3]. На регіональному рівні варто відзначити праці І.В. Рибака, зокрема його монографічне дослідження присвячене індивідуальному селянському господарстві Поділля в добу непу [4]. В роботі проаналізовано становлення, розвиток, занепад індивідуального селянського господарства у період 1921-1929 рр. Окремі аспекти сільськогосподарського виробництва на Поділлі знайшли

висвітлення у працях В.А. Яцюка [5], С.А. Дзюбака [6], В.О. Лойка [7], М.І. Каньоси [8] та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження Головними виробниками сільськогосподарської продукції у 20-ті роки були індивідуальні селянські господарства. У період їх найвищого піднесення у 1925 році їх нараховувалося у Вінницькій окрузі – 145130, Кам'янецькій – 127989, Могилівській – 120232, Проскурівському – 118379, Тульчинському – 1123485, Шепетівському – 119943 [9]. Всього розподіл землі був таким: 0,22% без посіву, 2,92% від 0,10 - 0,59 дес, 5,74% – 0,60 - 1,09 дес, 11,91% – 1,10-1,59 дес, 16,31% – 1,60-2,09, 31,57% – 2,10-3,09 дес, 17,98% – 3,10 - 4,09 дес, 7,97% – 4,10 – 5,09 дес, 2,81% – 5,10 - 6,09 дес, 1,01% – 6,10 - 7,09 дес, 0,34% – 7,10 - 8,09 дес, 0,12% – 8,10- 9,09 дес, 0,05% – 9,10 - 10,09 дес, 0,03% – 10,10 - 12,09 дес, 0,01% – 12,10 – 14,09 дес [10]. Як бачимо переважали малоземельні господарства карликового типу, які мали здебільшого натурально – споживчий характер. Основним типом було господарство, яке мало від 2,10 – 4,09 дес. землі. Таких нараховувалось 49,55%. Отже, на Поділлі та Південно-Східній Волині переважало дрібноселянське землекористування, що ставило перед народним господарством ряд серйозних проблем в плані інтенсифікації і кооперації сільськогосподарського виробництва.

Сприяла цьому і їх парцеляція. Так, за даними весняного обстеження сільського господарства України у 1925 році із 13396 господарств Вінницького округу, які увійшли до вибіркового перепису поділ було зафіксовано у 261 господарстві, які поділились на 548 дворів, Кам'янецькому окрузі відповідно – 12817; 238; 503, Могилівському – 11427; 143; 296, Проскурівському – 12200; 145; 306, Тульчинському – 11989; 302; 643, Шепетівському – 11692; 174; 362 [11]. Значним недоліком індивідуальних селянських господарств був, як нами було доведено, нерівномірний розподіл тяглової худоби та сільськогосподарського реманенту. Через це значна частина господарств змушена була обробляти свої посіви найманою

тягловою худобою. Навесні 1925 р. із 127503 (100%) господарств Кам'янецького округу власною тягловою худобою обробили свої посіви 12984 або 10,34%, найманою 71740 (57,12%), методом супряги 36634 (29,17%), мішаним способом 634 (0,54%), не визначиним 3557 (2,83%) [12]. У Проскурівській окрузі відповідно: 118110 (100%); 19695 (16,67%); 81687 (43,46%); 10829 (34,57%); 1696 (1,44%); 4203 (3,56%) [13]. У Вінницькій окрузі – 149415 (100%); 26754 (17,91%); 80912 (54,15%); 37573 (25,15%); 4176 (2,79%); 0 [14]. Шепетівська округа – 123359 (100%); 49613 (44,16%); 36505 (32,49%); 23240 (20,68%); 3001 (2,67%); 0 [15]. З аналізу цих даних видно, що більша половина селянських господарств Кам'янецького, Вінницького округу весною 1925 р., обробляли свої поля найманою тягловою худобою, майже половина господарств Проскурівського округу таким способом зорали власні польові і садибні посіви і лише одна третина господарств Шепетівського округу використовувала найману робочу худобу. Надзвичайну високу питому вагу обробітку землі найманою тягловою худобою підтверджують підсумки весняного обслідування сільського господарства України в 1925 році. Так, у Вінницькому окрузі із 12839 господарств, які увійшли до вибіркового перепису найманою робочою худобою обробляли свої поля 6767 із них 400 безпосівні, 2239 – з посівом до 1 дес., 2862 – з посівом від 1 до 2 дес, 1016 – від 2,1 до 3,0 дес, 196 – з посівом 3,01 - 4,00 дес, 51 – 4,1 - 6,0 дес, 2 – 6,01 - 9,00 і 1 – більше 9 дес [16]. У Кам'янецькому окрузі відповідно – 12456; 7315; 312; 1655; 3078; 1684; 454; 123; 9; 0; 0 [17]. У Могилівському окрузі – 10899; 7333; 101; 1692; 3472; 1613; 366; 84; 5; 0; 0 [18]. Проскурівська округа: 11769; 5338; 294; 1061; 2421; 1201; 276; 58; 6; 1; 0 [19]. Тульчинська округа: 11607; 7208; 223; 1845; 3260; 1374; 365; 136; 5; 0; 0 [20]. У Шепетівському окрузі – 10994; 3585; 192; 868; 1314; 784; 313; 107; 6; 1; 0 [21]. З наведених даних видно, що у Вінницькому, Кам'янецькому, Могилівському, Тульчинському округах більше половини, Проскурівському половина, у Шепетівському окрузі третина селянських господарств обробили свої поля весною 1925 р. найманою тягловою

худобою. Крім того, використання найманої робочої худоби найбільше спостерігалось у малопоєивних селянських господарствах. За умов концентрації робочої худоби у заможних верствах селянства та відсутності її у бідноти і через гостру потребу тягла для проведення польових робіт на селі виникли найважчі форми економічної залежності і експлуатації безтяглових господарств. Зокрема про це свідчать дані на Кам'янеччині. Наприклад, за оранку десятини землі потрібно було сплатити 8 крб 02 коп. За оранку, засівів, боронування десятини землі – 10 крб. 16 коп [22]. У той же час валова долідність однієї десятини засіяної житом складала 63 крб., вівса – 44 крб., ячменем – 42 крб., гречкою – 45. Отже, вартість оранки, боронування і посіву найманою худобою складала четверту частину валової долідності десятини посіву [23].

Отже, питома частка селянських індивідуальних господарств Поділля та Південно-Східній Волині без робочої худоби наприкінці 20-х років залишалася досить високою. Як було доведено нами розподіл сільськогосподарського реманенту серед селянських індивідуальних господарств, відсутність реманенту змушувала безреманентні або малореманентні господарства вдаватися до його найму. Так, з 149405 господарств Вінницького округу весною 1925 року власним реманентом обробляли поля і присадибні поділи 30250 (100%) дворів або 20,25% найманим 83521 (55,90%), супрягою 29521 (19,75%) мішаним способом 6113 (4,10%) [14], в Кам'янецькому окрузі відповідно 127603 (100%), 24425 (19,14%), 71673 (56,17%), 26151 (20,49%), 1785 (1,41%), решта невизначеним способом 3569 (2,79%) [12]. У Проскурівському окрузі – 118060 (1000%), 19685 (16,67%), 55118 (46,69%), 35112 (29,74%), 3688 (3,12%), 4457 (3,78) [13]. У Шепетівському окрузі – 111913 (100%), 45865 (40,98%), 39444 (35,24%), 20803 (18,59%), 5801 (5,18%) [15]. Дуже високу частку обробітку землі найманим сільськогосподарським реманентом підтверджують підсумки вибіркового перепису селянських господарств весною 1925 року. Із 12821 господарств Вінницького округу, які були обстежені органами статистики

найманим реманентом обробляли землю 7043 із них 394 без посіву, 2299 з посівом до 1 десятини, 2951 – від 1,1 до 2 дес, 1107 – від 2,1 до 3 дес, 243 – від 3,1 до 4 дес, 45 – від 4,1 до 6,0 дес, одне господарство з посівом від 6,1 до 9 дес [24]. У Кам'янецькому окрузі відповідно – 12436; 7203; 307; 1657; 3089; 1631; 416; 91; 12 [25], Могилівський округ – 10898; 6804; 101; 1686; 3250; 1418; 280; 61; 2 [36], у Проскурівському – 11744; 5722; 294; 1058; 2539; 1416; 347; 61; 6; 1 [27], Тульчинський – 11619; 7343; 228; 1858; 3396; 1424; 332; 102; 3 [28]. Шепетівський – 10945; 3865; 193; 872; 1376; 887; 382; 142; 7; 1 [29].

Таким чином, впродовж 20- х років розподіл та використання знарядь праці в селянському господарстві не відповідав потребам сільськогосподарського виробництва. Вихід можна було знайти шляху громадського використання реманенту, але такий шлях у 20-х роках був не реалізований. Багато проблем, пов'язаних з використанням реманенту, тяглової худоби, малоземнлям можна було вирішити шляхом кооперування селянських господарств. Проте цей процес на Поділлі та Південно-Східній Волині відбувався кволо та повільно. На 1 жовтня 1925 року у Вінницькому окрузі нараховувалося 286 універсальних кредитних сільськогосподарських кооперативів, які об'єднували 30 тис. Загальної кількості селян, з них 166 – універсальні сільськогосподарські кооперативи, 3 – машинові, 19 – меліоративні, 3 – молочарські, пасічніцькі, 1 – садово-городній кооператив [30]. Якщо враховувати, що у Вінницькому окрузі нараховувалось 1167 сіл і в них проживало 683677 осіб то кооператив припадав на 4 села і об'єднував 4,4% селян які проживали в окрузі [31]. У Могилівській окрузі нараховувалося 257 кооперативів, які об'єднували 20427 на 716 сіл, в яких проживало 423440 селян. Отже, один кооператив припадав на 2,8 сіл і охоплював 4,8% селян. У Проскурівському окрузі відповідно – 2384 18017; 913; 583448; 4484; 3,8; 4,31%. У Кам'янецькому окрузі: 506; 50154; 737; 582492; 1,5; 8,6% [32]. Як бачимо, мережа сільськогосподарських кооперативів була надзвичайно недостатньою. У переважній більшості сіл

округів були відсутні кооперативні спілки і об'єднували вони незначний відсоток селян. Головною причиною була традиційна бідність селян Поділля. Незаможницькі господарства тут склали 47,3% або 358086. у той же час в Україні такі господарства склали 34,8%, нижчесередні – 24,4% або 184462, в Україні 21,5%, середні – 25,8 або 195498, в Україні – 29,5%, вищесередні – 2,4 або 18225 в Україні – 11,9% і заможні – 0,03% або 209, в Україні 2,3%.

На основі цього констатувати, що переважна більшість селянських господарств були дрібними, малоземельними або безземельними, безтягловими та безреманентними, недостатньо кооперованими, а звідси не спроможними ефективно та інтенсивно займатися сільськогосподарським виробництвом. Низькою залишилася товарність селянських господарств. Статистики 20-х років підраховали, що індивідуальні господарства які засівали до 3-х десятин не мали лишків сільгоспродукції, а звідси не мали змоги вести розширене сільськогосподарське виробництво. Саме такий розмір посіву був найбільш типовим і поширеним на Поділлі та Південно-Східній Волині. Господарства, що засівали від 3 до 6 десятин мали незначні лишки сільгоспродукції. Їх реалізація на ринку у той час давала мізерні прибутки, які не могли істотно вплинути на інтенсифікацію сільського господарства. Селянські двори, які засівали понад 9 десятин, а таких на Поділлі та Південно-Східній Волині була незначна кількість, мали значні надлишки сільськогосподарської продукції, реалізація яких на ринку могла принести деякий прибуток, який можна було використати на придбання вдосконаленого реманенту, якісної тягової сили, оренди землі, розширення використання найманих робітників, тощо [33]. Все це сприяло інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, його піднесенню. Проте в умовах радянської дійсності економічно потужні, багатоземельні селянські господарства з потужною матеріальною базою були приречені на розорення, а їх власники з тавром куркулів, глитаїв підлягали знищенню.

Виробниками сільськогосподарської продукції були державні підприємства – радгоспи. У Вінницькій окрузі 1928 році нараховувалося 35

таких господарств, які обробляли 31093 гектари землі, використовували 1909 коней, утримували 86 корів, 387 свиней. Отже пересічно один радгосп обробляв 888,37 га. землі, припадало 54,54 коней, 2,46 корів, 11,06 – свиней. Нами обраховано, що у перерахунку на 100 га припадало 6,14 коней, 0,28 корів, 1,24 свиней. У Кам'янецькому окрузі відповідно: 16; 7560 га; 520; 33; 152; 470,3 га; 32,50; 6,66; 9,50; 6,91; 0,44; 2,02. У Могилівському окрузі – 23; 26686; 1503; 22; 146; 1160; 26%; 65,35%; 0,96; 6,35; 5,63; 0,08; 0,54; Проскурівська 12; 8337; 501; 17; 222; 694,75; 41,75; 1,42; 18,50; 6,01; 0,20; 2,66; Тульчинська – 19; 24437; 1780; 61; 692; 1286,16; 93,68%; 3,21; 36,42; 7,28; 0,25; 2,83; Шепетівська округа – 16; 15944; 1160; 120; 400; 996,50; 72,50; 26,00; 7,28; 0,75; 2,51 [34].

Аналіз цих даних свідчить, що найбільша кількість радгоспів була на Вінничині і найменша у Кам'янецькому окрузі. Найбільша кількість ріллі припадала на один радгосп у Тульчинському окрузі, а найменша у Кам'янецькому. В усіх колгоспах забезпеченість тягловою худобою була далекою від оптимальної норми. Радгоспи мали переважно землеробський характер. Про це зокрема свідчить те, що щільність корів і свиней на 100 га угідь була надто мізерною.

Наступним типом господарств, які брали участь у сільськогосподарському виробництві були колгоспи. У 1928 році в Вінницькому окрузі нараховувалося 412 колгоспів, Кам'янецькому – 326, Могилівському – 306, Тульчинському – 294, Шепетівському – 69 [35]. У Проскурівському окрузі у 1927 році було 158 колективних господарств [36]. Соціальний склад колгоспів можна встановити на основі даних у Кам'янецькому окрузі на 1 червня 1928 року. В колгоспах 16,50% складали безземельні селяни та батраки, 68,77% – незаможники, 5,53% – середняки, 0,06 заможні селяни, 2,46 – колишні робітники, 1,36 – колишні службовці, 1,50 – кустарі, 0,12 – колишні служителі культу [37]. Отже, у колгоспах переважала абсолютно біднота, а також люмненізовані верстви села. Аналізуючи кількість членів колгоспу зазначимо, що у Вінницькому окрузі у

1928 р. нараховувалося 20173 осіб або 48,90 чоловік на колгосп, у Кам'янецькому окрузі відповідно: 16618; 50,98; Могилівському – 16506; 53,94; Тульчинському – 48471; 44,13; Шепетівському – 3323; 51,06 [38]. Звідси можна зробити висновок про малочисельність колгоспів на Поділлі та Південно-Східній Волині. Це підтверджують дані про кількісний склад колгоспів Проскурівського округу. У 1928 році вони об'єднували 1439 сімей або 8,9 родин, 38 їдців в пересічному колективі. За кількістю їдців колгоспи Проскурівщини у 1928 р. мали такий вигляд: 28 колгоспів від 15 до 20 їдців, 102 – від 26 - 50, 28 – 51-100 [36]. Торкаючись землезабезпеченості колгоспів у 1928 році зазначимо, що у Вінницькому окрузі загальна площа землі колективних господарств складала 33944 га. Якщо цю кількість землі поділити на кількість колгоспів і на їх членів то отримуємо 82,36 га на один колгосп і 1,68 га на кожного їдця. У Кам'янецькому окрузі відповідно 27591 га; 84,60 га; 1,66 га; у Могилівському – 47421 га; Тульчинському – 12533; 170,67; 3,87 га; Шепетівському – 3221 га; 51,06 га; 1,09 га [36]. З цього видно, що пересічна забезпеченість колгоспів землею складала 50-60 га. Лише у Тульчинському та Могилівському округах землезабезпеченість була значно вищою. Диференціацію колгоспів за землезабезпеченістю тут можна проілюструвати наприкладі Поскурівського округу. У 1928 році тут нараховувалося 59 колгоспів, які мали земельну площу до 30 дес, 29 – від 31 - 40 дес, 22 - 41 – 50 дес, 30 – 51 - 75 дес, 11 – 76 - 100 дес, 7 – 101 і більше [36]. Землезабезпеченість на одного їдця в усіх колгоспах Поділля та Південно-Східної Волині є значно вищою, ніж пересічно індивідуальних селянських господарствах. У Могилівському та Тульчинському округах значно вищою, ніж допустима трудова норма в регіоні. Проте вона не забезпечена трудовою тягловою худобою. У колгоспах Вінницького округу було у 1928 році – 253 голів коней, у Кам'янецькому окрузі – 174; у Могилівському – 339; Тульчинському – 316; Шепетівському – 500 штук коней. Якщо цю кількість голів робочої тяглової худоби поділити на площу землі, яка була в користуванні то вийде, що на 100 га землі колгоспів

вінницького округу припало 0,75 коня, Кам'янецькому – 0,63; Могилівському – 0,71; Тульчинському – 0,65; Шепетівському – 14,19. з цього видно, що окрім Шепетівського округу, де спостерігалась оптимальна норма тяглової худоби – 1 кінь на 100 га. В інших округах щільність коней на 100 га. землі була дуже мізерною і в жодній мірі не могла забезпечити виконання трудової норми землі на одного їдця. Важливе значення мала забезпеченість колгоспів сільськогосподарським реманентом. На 1 червня 1928 на артілях Кам'янецького округу на 100 гектарів землі припадав 20,1 плугів, 44,2 борін, 18,1 возів, жодної жатки, молотарки, культиватора. Звідси один плуг обробляв 4,97 га, а борона 2,26 га. У товариствах із спільного обробітку землі на 100 га. ріллі припадало 25,3 плугів, 62,4 борін, 0,2 жатки, 0,2 молотарки, 6,6 культиваторів, 29,1 возів. В перерахунку на одне знаряддя отримуємо такі результати: плуг на 4,93 га, борона – 1,59, жатка – 453 га, молотарка – 453, культиватор – 151 га [37]. З цього можна зробити висновок, що колективні господарства з меншим рівнем усупільнення були краще забезпечені реманентом, оскільки він був у подвійному використанні як в індивідуальному так і колективному.

Якщо у артілях не було зафіксовано жодного складного сільгоспреманенту, то у товариствах із спільного обробітку землі виявлено наявність жаток, культиваторів, молотарок, тощо. Проте, якщо знарядь для оранки спостерігаємо значний надлишок, то складного сільгоспреманенту велику нестачу, далеку до оптимальної норми, але значно вищу ефективність використання, ніж в індивідуальних селянських господарствах.

Нестача господарських будівель вкрай негативно позначилась на тваринництві. Так, у 412 колгоспах Вінничини утримувалося всього 175 корів, 277 свиней, або 0,42 корови і 0,67 свиней на один колгосп. У 326 колгоспах Кам'янецького округу – 149 корів, 276 свиней або 0,46 корів і 0,85 свиней пересічно на один колгосп. У 306 колгоспах Могилівського округу було 348 корів, 343 свиней, 173 вівці, що по перерахунку на один колгосп дало відповідно такі дані: 0,14 корів, 1,12 свиней, 0,57 овець. У

Тулчинському окрузі 294 колгоспи утримували 152 корови, 449 свиней і 19 овець або 0,54 корови, 1,58 свиней, 0,07 овець на один колгосп. Найкращі показники у тваринництві мали колективні господарства Шепетівського округу. Тут, у 469 колгоспах було 200 корів, 340 свиней, 20 овець або 2,90 корів, 4,93 свиней, 0,30 овець в перерахунку на одне господарство [38]. Таким чином на Поділлі та Південно-Східній Волині склалося чотири основні сільськогосподарські райони з різним рівнем інтенсифікації сільського господарства, спеціалізацією у вирощенні продукції рільництва та продуктивного тваринництва. Головним виробником сільськогосподарської продукції були індивідуальні селянські господарства. Проте їх роль в порошуванні обсягів продукції була недостатньою через малоземелля, відсутність тяглової худоби та реманенту. Виробниками сільськогосподарської продукції були радгоспи. Проте їх малочисельність не дозволяла їм відігравати значну роль в сільському господарстві краю. Хоча колгоспів було значно більше ніж радгоспів, але їх землезабезпеченість залишалася низькою. Домінували переважно дрібні, карликового типу господарства, які мали незначну кількість тяглової худоби, реманенту. Все це обмежувало їх економічні можливості, як виробників сільськогосподарської продукції.

Джерела та література

1. Олійник І.С. Організаційні проблеми селянського господарства правобережної України // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. - Кам'янець на Поділлі, 1924. – Т. 1. – С. 9-18.
2. Бахметьев І.М. Зміни головних елементів у сільського господарства в 1926 р. // Статистичний бюлетень . –Проскурів: Окружне статистичне бюро, – ч. 1. – січень-грудень 1926р. – С. 18-58.
3. Величківський М.І. Колгоспи Кам'яниччини // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 1928. – Т. 5. – С. 171-192.
4. Рибак І.В. Індивідуальне селянське господарство Поділля у добу непу. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2008. – 244 с.
5. Яцюк В.А. Сільськогосподарський реманент та машини в селянському господарстві Поділля в період непу. // Український селянин. Збірник наукових праць. Черкаси: 2003. – Вип.. 7. – С .131-134.
6. Дзюбак С.А. Сільськогосподарська і прмислова кооперація на Поділлі в 20-ті роки ХХ ст. // Український селянин. Праці науково-дослідного інституту селянства. – Черкаси: 2001. – № 1.–С. 41-43.
7. Лойко О.Розвиток сільського господарства і становища селянства на Поділлі у відбудовний період (1921-1925 рр.) // Наукові праці Вінницького держ. пед. ун-ту ім.. М. Коцюбинського. Серія: історія. – Вінниця, 1999. – Вип. 1. – С. 85-88.
8. А.М. Коньоса До питання про відбудову народного господарства Поділля. // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець - Подільський, 1995. – С. 312-315.

9. Вибірковий перепис селянських господарств. – Харків: Видання Центрального статистичного управління УСРР, 1926. – Т. III. – Вип. 9. - № 86. – С.1.
10. Статистика України 1928. – X., 1929. – № 160. – С.283.
11. Підсумки весняного обслідування сільського господарства України в 1925 р. – С.38-54.
12. Матеріали до опису округ УСРР. Кам'янецька округа. – Харків, 1926. – С.21.
13. Матеріали до опису округ УСРР. Проскурівська округа. – Харків, 1926. – С.21.
14. Матеріали до опису округ УСРР. Вінницька округа. – Харків, 1926. – С.21.
15. Матеріали до опису округ УСРР. Шепетівська округа. – Харків, 1926. – С.21.
16. Підсумки весняного обслідування сільського господарства України в 1925 р. – С.77.
17. Там само – С. 79.
18. Там само – С. 81.
19. Там само – С. 83.
20. Там само – С. 84.
21. Там само – С. 85.
22. Кам'яничина у цифрах. – Кам'янець-Подільський, 1927 – С. 122-123.
23. Бюджетное обследование крестьянских хозяйств Подолия // Бюллетень Подольского губернского статистического бюро. – Винница, 1925. – № 2. – С. 21.
24. Підсумки весняного обслідування сільського господарства України в 1925 р. – С.77.
25. Там само. – С. 78.
26. Там само. – С. 81.
27. Там само. – С. 83.
28. Там само. – С. 84.

29. Там само. – С. 85.
30. Україна. Статистичний щорічник 1925. – Харків: Центральне статистичне управління УСРР, 1926. – С. 200.
31. Там само. – С. 50.
32. Розраховано на основі Україна. Статистичний щорічник 1925. – Харків, 1926. – С. 200-203.
33. Гуревич М.Б. Матеріали к вопросу о дифференциации крестьянского хозяйства Украины. – Харьков, 1925. – Вып. III. – С. 3.
34. Україна. Статистичний щорічник 1928. – Харків: Центральне статистичне управління УСРР, 1928. – С. 118.
35. Україна. Статистичний щорічник 1928. – Харків: Центральне статистичне управління УСРР, 1929 – № 3. – С. 120.
36. Бахметьев Г.М. Основные показатели перспективного плана по сельскому хозяйству // Экономика и статистика Проскуровщины. – Проскуров, 1927 – № 1. – октябрь. – С. 34.
37. Величківський М.І. Колгоспи Кам'яниччини // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. – Т. V. – Кам'янець-Подільський, 1928. – С. 171.
38. Україна. Статистичний щорічник 1928. – Харків: Центральне статистичне управління УСРР, 1929. – № 130. – С. 120.

Резюме

Рассматривается типология крестьянского хозяйства Подолья и Южно-Восточной Волыни в период нэпа.

Ключевые слова: колхозы, совхозы, артели, индивидуальные крестьянские хозяйства